

АРХЕАЛАГІЧНЫЯ РАСКОПКІ НА ГРУНТОВЫМ МОГІЛЬНІКУ ТУРЖЭЦ 2 ПОЛАЦКАГА РАЁНА

Уводзіны. Археалагічная разведка на грунтовым могільніку Туржэц 2 Полацкага раёна Віцебскай вобласці праводзілася ў маі 2005 г., археалагічныя раскопкі – у жніўні 2006 г. Помнік быў адкрыты ў 2004 г. жыхаром Полацка Елісеевым Ігарам Андрэвічам. Інфармацыю пра могільнік мы даведліся ад полацкага краязнаўцы Сяргея Мікалаевіча Плушкова і гісторыка Льва Фёдаравіча Данько. Трэба адзначыць значны ўнёсак краязнаўцы Сяргея Мікалаевіча Плушкова ў справу вывучэння сельскага могільніка Туржэц 2 і адкрыцці сінхронных пасяленняў Полаччыны (гаворка пра якія пойдзе ніжэй).

Паводле пісьмовых крыніц сяло Турэц вядома з 1533 г. [14, с. 131, 196]. У 1624 г. сяло было ўведзена ў маёмасць полацкага Барысатлебскага манастыра (Історико-юридические материалы. 1891, с. 286–290). Гэтае сяло знаходзілася непадалёк ад полацкага гасцінца і ў яго можна было трапіць па “дорозе добровольной стародавной, которая идетъ зъ гостинца Полоцкого вправо до Гомля и до Турца ...” [7, с. 349].

Грунтовым могільнік знаходзіцца на адлегласці 0,3 км на ўсход ад вёскі Туржэц 2 Полацкага раёна на вясковых могільках. Вёска Туржэц 2 (мясцовая назва Турэц) знаходзіцца паміж азёрамі Шчапы і Янова за 20 км на поўдзень ад Полацка і за 2 км на ўсход ад шляхі Полацк–Лепель (мал. 1).

Могілікі параслі старымі соснамі з падлескам у выглядзе лісцевых дрэў і кустоў. Пад кіраўніцтвам старшага выкладчыка Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта Гоўбаса Аляксандра Канстанцінавіча быў зроблены геадэзічны план могільніка.

Старажытныя пахаванні размешчаны ў цэнтры сучасных вясковых могількаў, бліжэй да іх усходняй частцы, на плошчы каля 0,32 га (агульная плошча 1,6 га). Гэтыя могілікі з чатырох бакоў бакоў абкружаны грунтовымі дарогамі і зарослыя пераважна сасновым лесам, месцамі – у цэнтральнай частцы – са пчыльным лісцевым падлескам.

Старажытныя могілікі размешчаны радамі па накірунку паўднёвы-заход – паўночны-ўсход (мал. 2). Рады могількаў размешчаны пчыльна адзін да аднаго. Пахаванні ўяўляюць сабой выцягнутыя па накірунку паўднёвы-ўсход – паўночны-заход ладдзевідныя агароджы з камянёў, даўжынёй каля 1,5–2 м, шырынёй каля 1 м. Памеры камянёў у сярэднім каля 0,4 м, асобныя – больш 1 м. З паўночна-заходняга боку, як правіла, размешчаны вялікі камень з салярнай сімволікай, выявамі крыжоў, крыжа ў паўколе. Усе

выявы высечаны на камянях, барознамі глыбінёй 1–2 см. Найбольш адметныя камяні з выявамі былі нанесены на план могільніка і пазначаны намі назвамі “Тамга” (мал. 3), “Князь” (мал. 4), “Крыж-сфера” (мал. 5), “Крыж у крузе” (мал. 6), “Крыж з навершшам” (мал. 7), “Камень-крыж” (мал. 8), “Ляжачы камень-крыж” (мал. 9). Падкрэслім, што гэтыя назвы ўмоўныя і не маюць сувязь з фальклорным матэрыялам. Асобна зафіксаваны ахвярнік, раколаты палювоу (мал. 10).

Удалося дакладна вызначыць 12 радоў пахаванняў з рознай ступенню захаванасці, якія размяшчаліся у цэнтральнай частцы могільніка, пачынаючы ад рада размяшчэння пахаванняў раскопа 1 да рада, маркіраваным каменным крыжам № 6. У кожным радзе захваліся знешнія прыкметы асобных пахаванняў, як правіла, на паяўнасці вялікага камяню з паўночна-заходняга боку кожнага пахавання. Самі пахаванні невыразныя, большасць з іх не мае знешніх прыкмет. На паўночны-заход ад раскопа 1 размешчаны два рады пахаванняў. Гэтыя пахаванні маюць выразныя знешнія прыкметы: захваліся невялікія насыпы авальнай формы вышынёй да 0,2 м з некалькімі камянямі дыяметрам 0,3–0,4 м, размешчаных па краю насыпаў. Агульная колькасць такіх пахаванняў – 21 (разам з трыма, якія трапілі ў раскоп 1).

На могільках працягваюць хаваць памерлых, таму існуе рэальная пагроза знішчэння старажытных пахаванняў.

Археалагічныя раскопкі.

Раскоп 1 быў размешчаны ў паўночна-ўсходняй частцы могілька. Раскоп 1 меў памеры 3 x 3 м, падзелены на 9 квадратаў 1 x 1 м. Зроблены на месцы трох пахаванняў, агароджаных вялікімі камянямі, пры гэтым у бакавых пахаваннях адна сценка з’яўляецца агульнай з цэнтральным пахаваннем (мал. 11). Цэнтральнае пахаванне маркіруе вялікі камень з выявай шалома дружынініка, умоўна абазначаны як “Князь” (мал. 4). Раскоп арыентаваны па накірунку размяшчэння пахаванняў, г. зн. практычна па лініі ўсход-заход з невялікім адхіленнем каля 22° на поўнач (мал. 11).

Цэнтральнае пахаванне вылучаецца вялікімі памерамі як камянёў у агароджы, так і агульнай плошчай: памеры знешняга края каменнай агароджы 1,7 x 1,4 м. Камяні выкладзены ў форме авала, усяго зафіксавана 12 вялікіх камянёў, памерамі, у сярэднім, 0,2 x 0,3 м. Сляды апрацоўкі на большасці камянёў адсутнічаюць. Камяні ўзвышанацца над зямлёй на вышыню ў сярэднім каля каля 0,3 м. З заходняга боку

размешчаны вялікі камень з выявай шалома дружныніка. Пра тое, што на гэтым камяні адностравана выява менавіта шалома сведчаць характэрныя дэталі: выцягнутая ўгару форма звона, наяўнасць паносніка і круглых барміц для абароны вушэй, а таксама г. зв. “яблыка” на шыі. Такія шаломы яшчэ маглі выкарыстоўвацца ў Вялікім княстве Літоўскім у XIV–XVI стст. [1, с. 7] Камень узвышаецца на 1,1 м ад дзённай паверхні, мае памеры асновы 0,5 x 0,6 м. Выява шалома арыентавана на захад і была нанесена на плоскім баку камяня. Пры гэтым паверхня камяню, на якой высечаны малюнак шалома, мае сляды напярэдняй апрацоўкі (як мінімум яна шліфавалася).

З усходняга боку цэнтральнага пахавання застаўлены вялікі камень прамавугольнай у сярэдняй формы. Выявы адсутнічаюць. Гэты камень узвышаецца на 0,3 м ад паверхні зямлі. Унутры каменнай вокладкі насып не зафіксаваны. Пахаванне маркіравана № 3 (паводле чарговасці расчыскі шкідзельных парэшткаў). З паўднёвага боку размешчана пахаванне, якое мае памеры па знешняму краю каменнай агароджы 2,5 x 1,1 м (мал. 11). Камяні выкладзены ў форме авала. Паўночная сценка гэтага пахавання агульная са сценкай цэнтральнага пахавання. Каменная вокладка ўтворана 13 камянямі (разам з камянямі цэнтральнага пахавання). Аднак памеры камянёў тут меншыя, у сярэднім каля 0,2 x 0,2 м. Выявы на камянях адсутнічаюць, таксама як і сляды апрацоўкі. Камяні ўзвышаюцца на 0,1–0,2 м ад паверхні зямлі. У заходняй частцы размешчаны вялікі камень памерамі асновы 0,5 x 0,6 м, які ўзвышаецца над паверхняй зямлі на 0,7 м. З усходняга боку размешчаны камень, які мае памеры 0,4 x 0,3 м і узвышаецца над паверхняй зямлі на 0,2 м. Унутры каменнай вокладкі насып не зафіксаваны. Пахаванне маркіравана № 1.

З паўночнага боку ад цэнтральнай магілы размешчана пахаванне, якое мае памеры па знешняму краю каменнай агароджы 2 x 1 м (мал. 11). Паўднёвая сценка гэтага пахавання агульная са сценкай цэнтральнага пахавання. Каменная агароджа ўтворана 2 вялікімі камянямі, памерамі 0,7 x 1 м, 1,2 x 0,4 м і 4 камянямі меншага памеру, з якіх 2 утвараюць агульную сценку з цэнтральным пахаваннем. Памеры меншых камянёў у сярэднім каля 0,2 x 0,2 м. На двух вялікіх камянях зафіксаваны выявы крыжоў, адзін крыж мае перакрыжжы на трох верхніх канцах. Сляды апрацоўкі формы камянёў не заўважаны. Камяні ўзвышаюцца на 0,1–0,3 м ад паверхні зямлі, вялікія камяні размешчаны наступным чынам. Камень, маркіраваны нівелірай адзнакай 133 пакладзены на зямлю, плоскім

бокам з выявай крыжа ўверх. Крыж арыентаваны на ўсход. Да гэтага камяня з заходняга боку прыкладзены другі камень (нівелірная адзнака 111), які нахіліўся да камяня асновы і перакрыў 2/3 яго заходняй часткі. На гэтым камяні з заходняга боку размешчана выява крыжа. Межы пахавання з усходняга боку маркіруе камень дыяметрам 0,35 x 0,2 м, які ўзвышаецца над паверхняй зямлі на 0,14 м (нівелірная адзнака 138). Унутры каменнай вокладкі насып не зафіксаваны. Пахаванне маркіравана № 2.

Пасля здыму дзірвана паверхня раскопа прадстаўляла сабой светла-шэры пласт зямлі, на якім бесістэмна былі размешчаны вугольныя шлямкі каля 0,1 м дыяметрам. Пласт зямлі на глыбіню 0,2 м прадстаўляў сабой аднародны зярністы пясок жоўтага колеру з шлямкамі вугольчыкаў дыяметрам каля 1–2 см. Пасля зняцця культурнага пласта на глыбіню 0,2 м камяні былі працімераваны і выдалены з раскопа да заканчэння работ. Сквозь над камянямі былі зафіксаваны кавалкі вуголля памерамі 1–3 см.

Пасля зачысткі паверхні раскопа на ўзроўні пласта 2 (глыбіня 0,2 м ад дзённай паверхні) на аднародным зярністым пяску жоўтага колеру былі зафіксаваны дзве вялікія гліямы цёмна-шэрай зямлі з вугольчыкамі. Гэтыя гліямы мелі няправільную выцягнутую форму і размешчаны па накірунку ўсход-захад. Памеры вугольных шлямкоў 0,6 x 0,3 м (мяжа кв. 5-6-8-9) і 0,5 x 0,25 м (паўночная частка кв. 5).

У межах кв. 9 зафіксаваны рэшткі драўлянай плахі з чатырма цвікамі, плаха размешчана прыкладна па лініі ўсход-захад. Ад плахі захаваліся сляды карычневай драўлянай парохні і чатыры цвіка, па два з кожнага боку (мал. 4), такім чынам, прыкладная даўжыня плахі была каля 0,7 м, дыяметр каля 0,1–0,15 м. З усходняга краю плахі, каля цвікоў, па накірунку размяшчэння плахі зафіксавана круглая лінза вугалю, дыяметрам 0,05 м. Аналагічныя лінзы вугалю адзначаны на мяжы кв. 4 і 7 (2 шт.), у цэнтры кв. 5 (2 шт.) і ва ўсходняй частцы кв. 8 (1 шт.). Таксама ў межах кв. 5 зафіксавана 8 лінзаў цёмна-шэрай зямлі, дыяметрам 0,05 м, 1 лінза цёмна шэрай зямлі зафіксавана ў заходняй частцы кв. 8. У межах паўночнай частцы кв. 3 зафіксавана шлямпа цёмна-шэрага зярністага супеску, памерамі 0,5 x 1 м.

Практычна ў цэнтры кв. 8 была знойдзена ніжняя сківіца (мал. 11), якая належала мужчыне сталага ўзросту (вызначэнне антрапалага, старшага выкладчыка ІІДУ Вольгі Антонаўны Імяльячык). Іншых слядоў пахавання на гэтым ўзроўні зафіксавана не было.

У межах пласта 2 была знойдзена асноўная частка керамікі раскопа 1. Гэта былі кавалкі гаршчковай XVI–

XVIII стст. (мал. 12) Цэлыя вырабы адсутнічалі. Большая частка керамікі была знойдзена ў межах цёмна-шэрага пласта зямлі кв. 3. У кв. 8 на мяжы пл. 2–3 быў зафіксаваны рэшткі гаршчкі XVII – першай паловы XVIII стст. (захаваліся донца, частка сценак і кавалак вянца) (мал. 12: 4, 9). Гаршчок аздоблены хвалістым арнаментам. На месцы гаршчкі зафіксавана літва цёмна-шэрай зямлі з вуглем, дыяметрам 0,3 м) (мал. 13). У кв. 1 у межах пластоў 1–2 былі знойдзены рэшткі паліванага гаршчкі другой паловы XIX – пачатку XX стст. (мал. 12: 3). Заўсёды фрагментам керамікі снадарожлічалі літвы вугалю ў культурным пластце.

Аналагічны характар культурнага пласта захаваўся на глыбіні 0,3 м. Асноўная частка пласта ўтворана аднародным зярністым пяском жоўтага колеру (мал. 13). Над прыгравальным пахаваннем на мяжы кв. 1, 4, 7–2, 5, 8 і 2, 5, 8–3, 6, 9 зафіксаваны пласт цёмна-шэрай з вуглем зямлі ў выглядзе прамавугольніка памерамі 1,4 x 2,2 м, размешчанага па накірунку размяшчэння сеткі прыгравальных квадраў. Таўшчыня “сценак” гэтай фігуры вагаецца ад 0,2 да 0,4–0,6 м. У гэтым пластце цёмна-шэрай зямлі на мяжы кв. 5 і 6 зафіксавана літва вугалю авальнай формы, памерамі 0,4 x 0,6 м. Аналагічная літва размешчана ў межах кв. 3 (яго паўночна-ўсходняя частка). У паўночнай частцы кв. 2 зафіксаваны два камяні дыяметрам каля 0,2 м, тры камяні дыяметрам да 0,15 м зафіксаваны ў прыгравальнай частцы кв. 1 (нівелірныя адзнакі 167–171). Побач з камянямі кв. 1 знаходзілася паўспаракшчелая плаха даўжынёй 0,2 м, шырынёй 0,1 м, яе канцы былі абпалены. Размешчана па накірунку поўдзень-поўнач.

У пластце 3 знойдзены рэшткі гаршчкі (працяг разабранага ў пл. 2 кв. 8 пачыння), а таксама ў кв. 4 кавалак тэракотавай кафлі з рамкай, па якой можна датаваць выраб другой паловай XVII – пачаткам XVIII стст. (мал. 14: 1).

Аналагічны характар пласта захаваўся на глыбіні да 0,4 м у межах пл. 4 (мал. 15). Пласт па-ранейшаму складаецца з зярністага пяску жоўтага колеру, у якім працягвалі фіксавацца рэшткі спаленай драўлянай канструкцыі. Гэтыя рэшткі зафіксаваны ў выглядзе паласы цёмна-шэрай зямлі з літвамі вугалю дыяметрам 1–3 см. Па лініі мяжы кв. 1, 4, 7–2, 5, 8 паласа цёмна-шэрай зямлі непарыўная, праходзіць праз увесь раскол і мае шырыню ў сярэднім 0,2 м, па лініі мяжы кв. 2, 5, 8–3, 6, 9 паласа цёмна-шэрай зямлі мае нерэгулярныя абрысы, у межах кв. 6 зроблена адгалінаванне да паўночнай сценкі раскопа ў межах кв. 6. Аналагічная паласа зафіксавана ўздоўж паўднёвай сценкі раскопа 1 ў межах кв. 4 і 7, максімальная яе шырыня у кв. 4

дасягае 0,3 м. Тое ж зафіксавана каля паўночнай сценкі кв. 3. Усе разам палосы ўтвараюць малюнак прамавугольніка памерам 2,2 x 1,2 м, размешчанага над прыгравальным радам квадраў 2, 5, 8. У межах кв. 1, 4, 7 і 3, 6, 9 форму былога драўлянага збудавання вызначыць цяжка. Тым не менш, у межах пл. 4 рэшткі спаленай драўлянай канструкцыі зафіксаваны над усімі трыма пахаваннямі.

У межах кв. 4 пл. 4 знойдзена невялікая колькасць сценак гаршчкі (пераважна дробныя фрагменты) і цвік. Краміка з буйной жарствой у керамічным цесце датуецца XVI ст. (мал. 14: 9).

У межах пл. 5–6 рэшткаў спаленых драўляных канструкцый не зафіксавана (мал. 16). Культурны пласт па-ранейшаму прадстаўлены аднародным зярністым пяском жоўтага колеру з невялікімі рэдкімі літзачкамі вугалю, дыяметрам 1–2 см. У межах кв. 4 знойдзены каваны цвік (нівелірная адзнака 216), у кв. 5 – кавалак драўлянай паўспаракшчелай плахі памерамі 0,2 x 0,1 м, у кв. 8 – кавалак, магчыма, той жа плахі, толькі абпаленай (нівелірныя адзнакі адпаведна 193–191), у кв. 9 зафіксаваны два невялікія кавалкі паўспаракшчелых драўляных дошак таўшчынёй 3 см, даўжынёй 10–15 см (нівелірныя адзнакі 190).

На ўзроўні пласта 7 на глыбіні 0,7–0,8 м адзённай паверхні былі раскапаны тры пахаванні ў трунах (мал. 17). Шкілетныя парэшткі належалі жанчыне ва ўзросце больш за 60 год (пахаванне № 1, кв. 1, 4, 7), дзяўчыцы ва ўзросце 4–5 год (пахаванне № 2, кв. 6, 9), мужчыне ва ўзросце 40–50 год (пахаванне № 3, кв. 2, 5–6, 8–9). В.А. Емяльянчык праведзена антрапалагічная экспертыза парэшткаў.

Над двюма трунамі (пахаванні № 2 і № 3) зафіксаваны рэшткі спаленага дрэва ў выглядзе палосак вугалю даўжынёй 0,4 да 0,6 м і шырынёй каля 0,05–0,1 м (пахаванне № 3) і літзаў вугалю дыяметрам 0,01 – 0,05 м (пахаванне № 2). Рэшткі спаленага дрэва знаходзяцца на адным узроўні з верхнім краем труп, паводле нівелірных адзнак узровень 222–226–236 (мал. 17).

Цэла нябожчыцы пахавання № 1 размешчана галавой на паўночны-захад. Пахаванне зроблена ў даўбленай труне прамавугольнай са скругленымі вугламі формы, даўжыня труны 1,8 м, шырыня 0,4–0,45 м (мал. 18). Касцяк быў неакрыты рэшткамі паўспаракшчелай труны, якая найлепш захавалася ў месцы судакралення з косткамі чэрапа, рэбер і ног (мал. 17). Ад труны фактычна засталіся толькі валокны дрэва таўшчынёй 1–2 см. Рэшткі накрывкі труны знаходзіліся на касцяку на глыбіні 0,1 м ад верхняга края сценкі труны (нівелірныя адзнакі адпаведна 223–

229–234–244). Даўжыня касцяка ў пахаванні – 1,5 м (сапраўдны рост жагчышы паводле антрапалагічнага вызначэння – 165 см). Цела накладзена на спіну ў роўным стане, рукі нябожчыцы накладзены на грудзях. Захаванасць цела адносна добрая – для антрапалагічнай экспертызы сабраны практычна поўны шкілет. Пахаванне безінвентарнае. Труна была запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, непасрэдна каля костак на вышыню 0,05–0,8 м ад дна труны зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19).

На месцы труны засталася мацерыковая яма № 1 прамавугольнай формы з закруленымі краямі 1,8 x 0,45 м, глыбінёй 0,24 м. Яма мае плоскае роўнае дно, паката нахіленыя сценкі. Яма запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, на вышыню 0,05–0,08 м ад дна ямы зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19).

Цела дзяўчынкі пахавання № 2 размешчана галавой на захад з невялікім адхіленнем у 18° на поўнач. Дзяўчынка памерла ва ўзросце 4–5 гадоў. Пахаванне зроблена ў труне прамавугольнай формы, даўжыня труны – 1,28 м, шырыня – 0,4 м (мал. 18). Касцяк ад якога захаваўся практычна толькі чэрап, быў перакрыты рэшткамі паўспаракхелай труны ў выглядзе прапластачкі 1–2 см драўлянай парахні (нівелірныя адзнакі адпаведна 226–236–240–244–248) (мал. 17). Ад бакавых сценак труны фактычна засталіся толькі валокны дрэва таўшчынёй 1–2 см. Труна была зроблена з дошак і бусоў і мела прамавугольную форму, з вертыкальнымі сценкамі вышынёй 0,2 м. Дошкі замацаваны паміж сабой цвікамі, якія былі знойдзены скрозь па перыметры труны (мал. 18). Гэтая драўляная труна знізу была замацавана на драўляных брусах прамавугольнага сячэння 1,5–2 x 10 x 125 (?) см. На адлегласці 35 см ад заходняга краю бусоў была зроблена перамышка з бруса аналагічнага сячэння даўжынёй 0,3 м (мал. 18). Перамышка замацаваная цвікамі, размешчанымі шпількамі вонкі ад знешняга бруса. Верагодна, яна была не адна, аднак выразных слядоў астапіх не захаваўся.

Даўжыня касцяка ў пахаванні не вызначана, наколькі косткі ног спаракхелі. Цела накладзена на спіну ў выпягнутым стане, плечавыя косткі размешчаны ўздоўж цела. Труна была запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, непасрэдна каля костак на вышыню 0,05–0,08 м ад дна труны зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19). Такая ж зямля знаходзілася і пад дном труны ў зашпуненні паміж брусамі.

У раёне грудзей дзяўчынкі былі знойдзены пацёркі і алавыны праваслаўны крыжык. Каралі былі складзеныя з пацерак-бісера ў колькасці 116 шт., чатырох пацерак цёмна-сіняга колеру, адной пацёркі белага і адной чорнага колераў.

На месцы пахавання засталася мацерыковая яма 2 прамавугольнай формы 1,25 x 0,4 м, глыбінёй 0,22 м. Яма мае плоскае роўнае дно, паката нахіленыя сценкі. Яма запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, на вышыню 0,05–0,08 м ад дна ямы зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19). Такая ж зямля зафіксавана ў зашпуненні прасторы пад дном труны паміж брусамі на вышыню 0,03 м.

Цела нябожчыка пахавання № 3 размешчана галавой на захад. Пахаванне зроблена ў труне прамавугольнай форме, даўжыня труны – 1,75 м, шырыня – 0,5 м (мал. 18). Труна зроблена з дошак, замацаваных паміж сабой цвікамі. Цвікі знойдзены скрозь па перыметры труны, пры гэтым асобныя шпількі цвікоў знаходзіліся знутранага боку труны (мал. 18). Касцяк быў перакрыты рэшткамі паўспаракхелай накрывкі труны, якая найленні захаваўся ў месцы судакранення з косткамі чэрапа, рбэр і рук (мал. 18). Ад труны фактычна засталіся толькі валокны дрэва таўшчынёй 1–2 см. Рэшткі накрывкі труны знаходзіліся на касцяку на глыбінні 0,2–0,3 м ад верхняга края сценкі труны (нівелірныя адзнакі адпаведна 222–233 – 249–259). Даўжыня касцяка ў пахаванні – 1,6 м. Цела накладзена на спіну ў выпягнутым стане, рукі нябожчыка пакояцца на жываце. Пахаванне безінвентарнае. Касцяк даволі моцна спаракхеў, засталіся фактычна толькі чэрап (без патылічнай часткі), косці рук і ног без ступняў. Труна была запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, непасрэдна каля костак на вышыню 0,8–0,1 м ад дна труны зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19).

На месцы труны засталася мацерыковая яма 3 прамавугольнай формы з закруленымі краямі 1,75 x 0,55 м, глыбінёй 0,4 м. Яма мае плоскае роўнае дно, вертыкальныя сценкі. Яма запоўнена пластом зярністага пяску жоўтага колеру, на вышыню 0,08–0,01 м ад дна ямы зафіксавана драўляная парахня і светла-шэрая аднародная зямля (мал. 19).

Мацярык раскопа 1 – жоўты аднародны зярністы пясок жоўтага колеру. Паверхня мацярыка роўная.

Пасля правядзення антрапалагічнай экспертызы, косці былі раскладзены ў мацерыковых ямах ў аштамічным парадку разам з рэшткамі труб і часткай

цвікоў. Пахаванні засыпаны. На могілках адноўлены пачатковы выгляд пахаванняў, камяні пастаўлены па былых месцах у парадку іх размяшчэння.

Вынікі антрапалагічнай экспертызы матэрыялаў пахаванняў могільніка Туржэц 2.

Шкілетныя парэнткі належалі жанчыне ва ўзросце больш за 60 гадоў (пахаванне № 1), дзяўчыны ва ўзросце 4–5 гадоў (пахаванне № 2), мужчыне ва ўзросце 40–50 гадоў (пахаванне № 3). Стаг захаванасці шкілетнага матэрыялу невысокі. Жаночы чэран захаваная цалкам, у мужчыны былі разбураны патылічная і левая цемежная костка. Дзіцячы чэран быў цалкам раструтычаны – вядома, што дзіцячыя косткі захоўваліся горні за косткі дарослых, што абумоўлена іх параўнальна слабай мінеральнай насычанасцю. Усе гэтыя змены былі ахарактарызаваныя як тафанамічныя (пасмяротныя). Выражальных паталогій не назіралася. Па выніках дыскрымінацыйнага аналізу як жаночы, так і мужчынскі чараны былі аднесены да групы сельскага насельніцтва Беларусі XVIII–XIX стст.

Археалагічныя знаходкі. Сярод археалагічных знаходак раскопа 1 значна пераважаюць керамічныя вырабы. Кераміка была знойдзена пераважна ў верхніх пластах на глыбіні да 0,3 м. Кераміка прадстаўлена кавалкамі гарнічкоў, зробленых на ручным і нажным ганчарным крузе. Керамічнае цеста асобных начынняў утрымлівае даменкі жарствы дыяметрам да 1–2 мм (мал. 12: 6, 8, 9; 14: 3–7). Знойдзеныя аздобленае хвалістым арнаментам венца гарнічка, зробленага на ручным ганчарным крузе (мал. 12: 1), а таксама маленькія фрагменты венцаў гарнічкоў, зробленых на нажным (?) ганчарным крузе (мал. 12: 4). Падобныя гарнічкі ў Полацку і Віцебску выраблялі з канца XVI ст. па працягу XVII ст. [5, Мал. 6: 1–12; 9, с. 79]. Асобныя формы гарнічкоў (мал. 12: 2, 4) быгавалі ў Віцебску ў першай палове XVIII ст. разам з адметнай кафляй з картушам [10, рис. 23]. Фрагмент аднаго добра загладжанага венца (мал. 12: 5) па аналогіі з калекцыяй гарнічкоў з Глускага замка датуецца XVII ст. [3, мал. 6: 1; мал. 13: Тып 6: А]. Кавалкі донцаў гарнічкоў з буйной жарствой у керамічным цесце верагодна былі выраблены ў XVI ст. (мал. 12: 6; 14: 6, 7), адно з іх мае невыразны борцік па краю і зроблена на ручным ганчарным крузе (мал. 14: 6). Такія ж прыкметы мае сценка гарнічка з жарствой у цесце і барознамі па вонкаваму боку (мал. 14: 9).

Знойдзеныя фрагменты аднаго гарнічка з празрыстай карычневай палівай, гарнічок датуецца другой паловай XIX – пачаткам XX стст. (мал. 12: 3).

Сярод рэзінгак керамічнага посуду не ўдалося аднавіць ніводнага цэлага начыння. Знойдзены развал

ліжняй частцы гарнічка, зробленага на нажным (?) ганчарным крузе з адзіным кавалкам венца (мал. 12: 4, 9) сведчыць пра наяўнасць адпаведнага рытуалу – гарнічок з вузлем быў прынесены ўжо палісаваны і рытуальна разбіты на месцы пахавання. Магчыма, гарнічок разглядалі як сімвал жыцця, а калі чалавек паміраў, яго разбівалі ў знак завяршэння яго зямнога існавання [8, с. 61]. Відавочна, што ў дадзеным выпадку адпостраваны рэлікты архаічнага памінальнага абраду, калі законванне перавернутага посуду ў магілу выконваю функцыю адмяжоўвання ад смерці [2, с. 68]. Звычай біць посуд вядомы ў славянскіх пахавальных абрадах з сярэдзіны I тыс. н. э. На працягу ўсяго язычніцкага перыяду ён суправаджаўся рытуаламі крэмацыі, але тады збіралі косткі ў цэлы гарнічок-урну. На думку Т.В. Валодзінай, звычай біць посуд на пахаваннях упісваецца ў амплітуду абрадавага вагання паміж разрывам сувязі з намерлым і захаваннем гэтай сувязі [2, с. 70]. Да гэтага ж трэба дадаць, што слова “чэран” у славянскіх мовах уваходзіць да абазначэння пішнянага начыння [2, с. 70].

Сярод знаходак вылучаецца кавалак рамачнай кафлі, зроблены з добра слечанай аднароднай чырвонай гліны. Малюнак невыразны, аднак тэхналагічна (наяўнасць рамкі з адным уступам, добры абвал, аднароднае керамічнае цеста) кафля датуецца сярэдняй XVII – пачаткам XVIII стст. (мал. 14: 1).

Пераважная большасць знойдзеных цвікоў з’яўляліся часткамі канструкцыі драўляных труп (мал. 21). Цвікі маюць розныя памеры ад 4 да 8 см у даўжыню, стрыжань прамавугольна ў сячэнні, паліпка прамавугольная ці авальная. Асобна прадстаўлены скобы, зробленыя на аснове цвіка з дададкава прымацаванай палоскай металу ў выглядзе літары “Г” (мал. 21: 3).

Каралі, складзеныя з пацерак-бісера ў колькасці 116 шт., частах пацерак цёмна-сіняга колеру, адной пацэркі белага і адной чорнага колераў знойдзены ў пахаванні дзяўчыны ў раёне грудзей (мал. 20: 1). Бісер зроблены з цёмнага шкла, звонку пакрытага шкляной карычневай эмаллю, форма дзежкападобная і цыліндрычная, даўжыня 2–3 мм, дыяметр – 2–3 мм.

Усе астатнія пацэркі маюць дзежкападобную форму. Пацэркі сіняга колеру маюць памеры 1 x 1 см, дыяметр адтуліны 2 мм, пацэрка чорнага колеру мае памеры 1 x 0,8 см, дыяметр адтуліны 3 мм. Пацэрка белага колеру мае памеры 0,8 x 0,8 см, дыяметр адтуліны 2 мм. Рэканструкцыя караляў прыведзена на мал. 20: 1.

Прамыя аналогіі пацерак не выяўлена. Адназначна, што падобныя па памерах і колеры пацэркі былі знойдзены В.М. Ляўко на гарадскім могільніку

Гарадок (Гарадоцкі раён Віцебскай вобласці). Могільнік датуецца XV–XVI стст. [9, с. 161]. Карні з аднаго гарадоцкага пахавання прадстаўлены буйнымі пацёркамі, сярод якіх былі дзежкападобныя сінія і чорныя пацёркі [4, с. 133]. Як можна меркаваць па выяве [4, мал. 139: 7], памеры сініх дзежкападобных пацёраў перавышаюць знойдзеныя на могільніку Туржэц 2 (каля 1,3 (1,4) x 1 см). Пацёрка авальнай формы з сіняга непразрыстага пікла была знойдзена ў Полацку разам з манетай 1663 г. падчас раскопак Н.І. Здановіч, пацёрка з’яўлялася састаўной часткай жапотага ўпрыгожвання і мела даўжыню каля 1,2 см [6, Ф. 58].

Разам з пацёркамі быў знойдзены алавяны крыжык (мал. 20: 2, 3). Крыжык зроблены тэхнікай адліўкі ў форме, складзены з двух паловак праз згінанне папалам нарыхтоўкі ў верхняй частцы. Захавалася выява ўскрыжавання (аверс), выява на рэверсным баку не чытаецца. Памеры крыжа 2,5 x 3,5 см, ніжняя частка абдмана. Захавалася дрэнная, металпорусты, крохкі.

Такім чынам, ганчарныя вырабы з раскопа I датуецца XVI–XVIII стст., адзін фрагмент наліванага гарніка быў выраблены ў другой палове XIX – пачатку XX стст. Фрагмент кафлі мае большы вузкія датаванне – сярэдня XVII – пачатак XVIII стст.

Праблемы інтэрпрэтацыі і атрыбуцыі.

Вызначэнне асаблівасцей пахавальнага абраду сельскага насельніцтва Беларусі XVI–XVIII стст. з’яўляецца актуальнай задачай, паколькі стан даследавання сельскіх могільнікаў з’яўляецца пакуль што недастатковым. Старажытная пахавальная абрадаваць славянскага насельніцтва X–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі прадстаўляе значна большыя магчымасці для гістарычных рэканструкцый, чым даследаванне ўласна пахавальнай абрадаваць беларусаў. Асноўнымі даследаванымі пахавальнымі помнікамі сельскага насельніцтва Беларусі ў эпоху ранняга Новага часу (XVI–XVIII стст.) з’яўляецца Гродзеншчына [8], у меншай ступені – Гомельшчына і Віцебшчына [4].

Паводле А.В. Квяткоўскай, левабярэжжа Заходняй Дзвіны у межах Барысаўскага, Бярэзінскага, Глубокскага, Докшыцкага, Лепельскага, Ушачскага і інш. раёнаў Віцебскай вобласці ўваходзіла у арэал распаўсюджвання сярэднявечных каменных пахаванняў – помнікаў разнапланавых і храналагічна адрозных [8, с. 40]. Таму ў вызначэнні характару пахаванняў могільніка Туржэц 2 варта абавязкова на няўны археалагічны матэрыял.

Даследавання ў раскопе I пахаванні належалі сельскаму насельніцтву вёскі Туржэц. Пра гэта сведчыць характар пахаванняў, а таксама вынікі археалагічнай

экспертызы. Знойдзеныя ў пахаванні дзяўчынькі рэчы прамых аналогій не маюць, аднак форма нацельнага крыжыка і спосаб яго вытворчасці сведчаць на карысць яго датавання ў межах XVII – XVIII стст. Крутыя шкляныя пацёркі зрэдку сустракаюцца ў наліставаннях Полацка XVI–XVIII стст.

Фрагменты керамічнага посуду, знойдзеныя ў раскопе I, датуецца XVI–XIX стст., аднак асноўная частка рэпетыў гарнічковай мае датаванне XVII – XVIII стст. Найверагодней, пахаванні былі зроблены ў першай палове, магчыма, пачатку XVIII ст., а ўшачоўваліся памерных працягвалася да пачатку XX ст. Не выключана, што ў той час, калі былі здзейснены пахаванні раскопа I могільнік ужо дзейнічаў – гэтым тлумачацца знаходкі асобных керамічных форм посуду XVI ст.

Пахаванні зроблены ў драўляных трунах. Цела сталай жанчыны (больш за 60 гадоў) было зменчана ў даўбленай калоце. Відцаць, да яе смерці рыхтаваліся і даўбленая труна была загатэя надрыхтавана. Смерць мужчыны і дзяўчынькі, магчыма, была нечаканай, і таму роднымі былі зроблены труны з дошак, выраб якіх не займае шмат часу.

На месцы ўсіх раскапаных пахаванняў узводзіліся складаныя канструкцыі – дамавіна з дрэва, якая спальвалася. Кавалкі вугалю, знойдзеныя скрозь у зямлі пад трунамі, сведчаць, што перад пахаваннем пляцоўка выпальвалася. Магчыма, гэта было зроблена значна раней і сведчыць пра наяўнасць яшчэ больш ранніх пахаванняў, следоў якіх не захавалася. Паводле А.В. Квяткоўскай, вугальныя прапласткі на аналагічных пахавальных помніках сведчаць пра рэлікты язычніцкіх вераванняў (культ Зніча) [8, с. 60]. Паводле вуснага вызначэння кандыдата гістарычных навук, дацэнта ІДЦ Уладзіміра Аляксандравіча Лобача, звесткі пра культ Зніча ў этнаграфічных крыніцах XIX–XX стст. адсутнічаюць. На думку даследчыка, лепей казаць пра выключна ролю агню, напрыклад яго ачышчальнай функцыі, у пахавальным рытуале ці абрадах упалавання прадкаў.

Дзеля будаўніцтва каменных агароджаў ў галаве і, зрэдку, у нагах нябожчыка выкарыстоўвалі камяні са знакамі. Прынамсі, традыцыя будаўніцтва авальных каменных агароджаў з усталяваннем у нагах і галаве нябожчыка вялікіх камянеў са знакамі выкарыстоўвалася на могільніках Беларускага Палямоння (Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобласці) напрыканцы XVI–XIX стст. і з’яўляецца падзейным маркерам для першапачатковага датавання пахаванняў [8, с. 47, 161]. Паходжанне каменных канструкцый ранняга

Новага часу генетычна звязана з больш ранняй пахавальнай сярэднявечнай традыцыяй [8, с. 47].

Паходжанне камянёў са знакамі застаецца не высветленым. Магчыма, што да XVIII ст. – часу ўладкавання пахаванняў могільніка Туржэц 2 – семагтыка выяў на камянях была ўжо забыта і сяляне адмыслова выкарыстоўвалі камяні са знакамі, якія нагадвалі хрысціянскі крыж. Можна меркаваць, што сяляне разбіралі старыя язычніцкія капішчы, якімі была вельмі багатая наваколняя акруга (паяўнасць ахвярніка гэта пацвярджае). Пра час нанясення сімволікі на камянях можа ўскосна сведчыць выява паломна XIV–XVI стст. над пахаваннем мужчыны.

Асобныя, безумоўна хрысціянскія каменныя крыжы, былі зроблены ў час існавання могільніка. Не выключана, што могільнік Туржэц 2 пачаў дзейнічаць раней за XVIII ст., гэта можна пацвердзіць шляхам правядзення далейных раскопак.

Адначасна адну характэрную асаблівасць: ушаноўванне памерлых на даследаваных пахаваннях могільніка Туржэц 2 працягвалася з XVIII ст. да пачатку XX ст. Беларускія сяляне стварылі вельмі ўстойлівую традыцыю, існаванне якой не перапынілі німагійкія войны і нястачы 1654–1667 гг., у выніку якіх гэты край абязлюдзеў на 75 % [13, с. 130], а таксама спусташальныя войны XVIII–XIX стст.

Аналагічныя могільнікі былі выяўлены С.М. Глушковым у 2006 г. каля в. Глыбачка, Двор Паўліле (Ушацкі раён), Варонічы (Полацкі раён). Гэты рэгіён уваходзіць у гістарычную Полацкую акругу (у XVI–XVIII стст. гэта, аднаведна, межы Полацкага ваяводства, якое існавала да 1777 г.) [12, с. 524]. Разам з С.М. Глушковым у 2007 г. там была праведзена археалагічная разведка на могілках, вынікі якой дазваляюць зафіксаваць падобную да могільніка Туржэц 2 сістэму размяшчэння і будовы пахаванняў.

Вясковыя могілкі каля вёскі Глыбачка (Ушацкі раён) размяшчаны на паўночнай ўскраіне вёскі на роўнай пляцоўцы паміж двух невялікіх азёр (мал. 1). Могілкі парослыя дрэвамі і падлескам. Старажытныя пахаванні ўяўляюць сабой выпягнутыя па накірунку паўднёвы-ўсход – паўночны-заход авальныя агароджы з камянёў, даўжынёй каля 1,5–2 м, шырынёй каля 1 м. Памеры камянёў ў сярэднім 0,2–0,4 м (зафіксавана больш 10 выразных пахаванняў). З паўночна-заходняга боку кожнага пахавання, як правіла, размяшчаны вялікі камень вышынёй каля 1 м. На некаторых камянях сустракаюцца высечаныя барознамі надпісы “DOM” (ад лацінскага “DOMINUS VOBISCUM” – Гасподзь з вамі) і даты 1837, 1843 і інш. На некаторых камянях высечана сімволіка ордэна езуітаў (надпіс IHS і

палаючае сэрца пасярэдзіне літары “H”). Адзін з камянёў змяшчае выяву сімволікі ордэна, пад ім дата “1837”, пад датай скарачаны надпіс “DOM” і ўнізе яшчэ адзін надпіс “JURKO” (мал. 22). Тут жа ў цэнтральнай частцы могілак з паўночнага боку размяшчана некалькі каменных крыжоў (мал. 23).

Старажытныя пахаванні захаваліся ў цэнтры могілак на пляцоўцы памераў каля 90 x 40 м, арыентаванай даўжэйшым бокам па лініі паўднёвы-заход – паўночны-ўсход. Могілкі размяшчаны радамі ўпачыльную адзін да аднаго. З усіх бакоў старажытныя пахаванні забудовваюцца сучаснымі. Цікава адзначыць, што пераважная большасць сучасных пахаванняў арыентаваны па накірунку ўсход-заход (галава памерлага), аднак некаторыя пахаванні 1960-х – 1970-х гг. арыентаваны аналагічна старажытным – цэла памерлага арыентавана галавой не на захад, а на паўночны-заход. Такім чынам, прасочваецца гоўная пераамяненне старажытнай і сучаснай традыцыі пахаванняў.

Вясковыя могілкі каля в. Двор Паўліле (Ушацкі раён) размяшчаны на заходняй ускраіне вёскі на высокім пагорку (мал. 1). Практычна цалкам забудаваны сучаснымі пахаваннямі. У цэнтральнай частцы могільніка зафіксаваны фрагментавана ўцалелыя старажытныя пахаванні – могілкі з каменнымі агароджамі. Пахаванні ўяўляюць сабой выпягнутыя па накірунку паўднёвы-ўсход–паўночны-заход авальныя агароджы з камянёў, даўжынёй каля 1,5–2 м, шырынёй каля 1 м (зафіксавана 3 пахавання добрай захаванасці). Памеры камянёў ў сярэднім 0,2 м.

Вясковыя могілкі каля в. Варонічы (Полацкі раён) размяшчаны на адлегласці 0,5 км на захад ад вёскі на высокім пагорку па беразе р. Ушача (мал. 1).

Старажытныя пахаванні захаваліся на пляцоўцы памераў каля 180 x 50 м, арыентаванай даўжэйшым бокам па лініі паўднёвы-ўсход–паўночны-заход. Гэтыя старыя могілкі размяшчаны ў паўночна-заходняй мысавай частцы. Могілкі размяшчаны радамі ўпачыльную адзін да аднаго. У паўночна-заходняй і паўднёва-ўсходняй частцы яны акгуюна асвойваюцца пад сучасныя пахаванні.

Могілкі парослыя дрэвамі і падлескам. Пахаванні ўяўляюць сабой выпягнутыя па накірунку паўднёвы-ўсход–паўночны-заход авальныя агароджы з камянёў, даўжынёй каля 1,5–2 м, шырынёй каля 1 м. Памеры камянёў ў сярэднім 0,2–0,4 м (зафіксавана больш 100 (!) выразных пахаванняў). Зрэдку з паўночна-заходняга боку пахаванняў размяшчаны вялікі камень вышынёй каля 1 м. На большасці пахаванняў дамінуючыя камяні

адсутнічаюць. На некаторых пахаваннях размешчаны каменныя крыжы, на асобных камянях высечаны крыжы. На адным камяні з чырвонага граніта зафіксаваны надпіс “ЦРЬ” (“Царь”), над надпісам выбіта гарызантальная лінія падаўжыню ўсіх трох літар, пад надпісам, у працяг (з водступам) літары “Ъ” высечаны раўнакашова крыж. Асабліва цудоўна надпіса з’яўляецца архаічны спосаб перадачы літары “Ц” — яна падобная на “Ч”, што ўскосна сведчыць пра познесярэднявечную традыцыйнае напісання. Крыжаладобныя знакі размешчаны і на баках перагародкі крыжа (мал. 24). Гэты камень размешчаны ў паўночнай, магчыма, пайбольш старажытнай частцы могілніка.

Паводле вуснага вызначэння У.А. Лобача, аналагічных могілнікаў з каменнымі агароджамі менавіта на левабярэжнай частцы Беларускага Падзвіння значна больш і некагорыя з іх адкрыты падчас этнаграфічных экспедыцый Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1995–2006 гг. Напрыклад, на могілніку каля вёскі Шу Глыбоцкага раёна на адным з камяней у 2002 г. зафіксавана ўнікальная свастычная выява.

Відавочна, што вывучэнне такога роду помнікаў вартае асобнага даследавання і паграбуе сумесных намаганняў археолагаў і этнографістаў.

Высновы. Адкрытыя пахаванні, відаць, далёка не адзіныя, якія існавалі ў гістарычнай Полацкай акрузе. Іх невыразныя сляды, спадзяемся, яшчэ магчыма выявіць на асобных вясковых могілках. Варта асобна падкрэсліць той факт, што адкрытыя могілнікі каля вёсак Туржэц 2, Варонічы (П. Полацкага раёна), Глыбачка і Двор Паўліе (Упацкага раёна) яскрава сведчаць пра аднаведную традыцыйна сельскіх пахаванняў. Характэрнымі рысамі гэтай традыцыі з’яўляюцца: арыентацыя намерлых галавой на паўночны-запад; размяшчэнне магіль радамі на накірунку паўднёвы-запад – паўночны-ўсход; наяўнасць каменных агароджаў вакол магіль і, нярэдка, вялікіх камяней са знакамі ў галаве і пагах нябожчыка. Зрэдку замест камяней выкарыстоўваюцца каменныя крыжы.

На аналогіі з пахаваннямі каля вёскі Туржэц 2 і парагу дадатковых прыкмет гэтую групу сельскіх могілнікаў можна напярэдне датаваць XVII–XVIII стст. Не выключана, што могілнікі пачалі дзейнічаць раней, у XVI ст., пра што сведчаць наяўнасць вугалоў у культурным пласце над раскапанымі пахаваннямі могілніка Туржэц 2, кавалкі керамічнага посуду XVI ст., выява шалома з гэтага ж могілніка, а таксама архаічны надпіс, выяўлены на камяні з могілніка Варонічы.

Вызначаная традыцыя сельскіх пахаванняў у Полацкай акрузе існавала сама меней у XVIII ст., як можна меркаваць па трох раскапаных пахаваннях могілніка Туржэц 2. Дарэчы, гэты могілнік з’яўляецца адметным па колькасці захаваных камяней са знакамі і пахаванняў з каменнымі агароджамі. Аналагічныя могілнікі з аднаведнай сістэмай пахаванняў існавалі на тэрыторыі Беларусі і ў больш ранні час, прынамсі, у XV ст., пра што сведчаць матэрыялы раскопак могілніка на гарадзінчы Новы Болецк Гарадзецкага раёна Віцебскай вобласці [4, с. 136, мал. 138]. Паводле плана раскопа ў Новым Болецку відавочна прасочваецца арыентацыя пахаванняў на накірунку паўднёвы-ўсход–паўночны-запад. Аналагічная арыентацыя часткі пахаванняў зафіксавана на сельскім могілніку XVI–XVIII стст. каля в. Снядзін Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці [4, с. 137, мал. 153].

Паводле раскопак трох пахаванняў на могілніку Туржэц 2 можна вызначыць, што пахаванні належалі праслаўнаму сельскаму насельніцтву. Цэла сталая жалчыны было пакладзена ў даўблёную калоду, целы мужчыны і дзяўчыны ў драўляныя труны, зробленыя з дошак і замацаваныя цвікамі. Пахавальны інвентар, за рэдкім выключэннем, адсутнічае, што традыцыйна для пахаванняў XVI–XVIII стст. [4, с. 138]. Пасля законвання нябожчыкаў на глыбіню каля 0,7 м над пахаваннямі ўсталёўваліся драўляныя канструкцыі. Удалося прасачыць асабліва добра драўлянай канструкцыі над пахаваннем № 3. Тут захаваліся рэшткі прамавугольнай (зрубнай?) асновы памерамі каля 2,5 x 1,2 м на глыбіню каля 0,3 м. Дыяметр бярвенняў складаў каля 0,2 м. Гэтая канструкцыя, відаць, з’яўлялася асновай значна большага збудавання, якое адмыслова спальвалася, пасля чаго на паверхню ставілі і разбівалі гаршчок з вуглем, кідалі разбітыя гаршчкі. Апошні этап уладкавання пахавання звязаны з будаўніцтвам каменнай агароджы.

Адкрытыя пахаванні адносяцца да неапазнанай старонкі развіцця народнай культуры беларусаў левабярэжнага Падзвіння ранняга Новага часу. Моц векавых традыцый і ўпалаванне продкаў з’яўляюцца характэрнымі прыкметамі пахавальнай абрадаваці беларусаў Падзвіння ў XVIII ст. — традыцыі, якой варта пільнавацца і ў наш час.

Літаратура

1. Бохан Ю., 2003. Зброя Вялікага княства Літоўскага 1385–1576. Мн.
2. Валодзіна Т.В., 1999. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў. Мн.

3. Ганецкая І.У., 2005. Асартымент керамічнага посуду з ліжпін стратыграфічных гарызонтаў культурнага пласту Глускага замка // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Вып. 9. С. 154–167.
4. Дучыц І.У., Іоў А.В., Ляўко В.М., 2001. Археалагічнае вывучэнне гарадскіх і сельскіх могілак // Археалогія Беларусі. У 4 т. Т. 4. Помнікі XIV–XVIII стст. Мн. С. 132–139.
5. Злаповіч Н.І., 1998. Комплекс рэчаў з пабудовы XVI ст. з Полацка // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Полацк. С. 125–140.
6. Злаповіч Н.І., 1993. Справаздача пра археалагічныя даследаванні па вул. Леніна, 35 у г. Полацку ўлетку 1992 г. Кн. 1. // Архіў ІГ НАНБ. Вопіс 1, спр. 1450.
7. Историко-юридические материалы, извлечённые из актовых книг губерний Витебской и Могилёвской, хранящиеся в Центральном архиве в Витебске и изданные под ред. архивархуса сего архива Сазонова, 1891. Вып. 22. Витебск.
8. Квятковская А.В., 1998. Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.). Вильнюс.
9. Левко О.Н., 1992. Средневековое гончарство северо-восточной Белорусии. Мн.
10. Левко О.Н., 2005. Археологическое исследование ул. Узгорской в г. Витебске (1975–2005 гг.) // Материалы по археологии Беларуси. Вып. 9. С. 168–187.
11. Ляўко В.М., 1993. Гарадок // Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энциклапедыя. Мн.
12. Насевіч В., 1999. Полацкае ваяводства // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 5. Мн.
13. Сагановіч Г., 1995. Невядомая вайна: 1654–1667. Мн.
14. Справы полацкага гродзкага суда 1533–1539 гг., 1928 / Беларускі архіў. Т. 2. Мн.

Дук Д.У. (Наваполацк)

АРХЕАЛАГІЧНЫЯ РАСКОПКИ НА ГРУНТОВЫМ МОГІЛЬНІКУ ТУРЖЭЦ 2 ПОЛАЦКАГА РАЁНА

Summary

The article gives the data concerning the results of the archaeological research of the burial in the ground «Turzets 2» in Polotsk region in 2006. The excavations have been carried out for the first time, the burial was discovered in 2004. Ancient graves in the centre of a present-day village cemetery with the area of 16 hectar; the area of the burial ground is 0,32 hectar. The excavation uncovered three graves: one of a man over 40 years old, another of a woman over 60 and the other of a girl of about 4 or 5. All the graves, except the girl's, had no things in them, consisted of wooden coffins, and belonged to peasants of the 18th century. There was a tin orthodox cross and a necklace of numerous glass beads on the girl's body. An anthropological examination of the bodies has been carried out. Also the article gives information about wooden and stone constructions dug out during the excavation, about signs on stones that are of more ancient origin. The article contains new information about similar old cemeteries discovered in 2006 in the other parts of Polotsk region. The description of funeral rites of dwellers of Polotsk region of the 18th century.